

POSTOJI LI DALMATINSKA LINGUA FRANCA?

Is There a Dalmatian lingua franca?

Željko Stepanić, doktorand

Povijest hrvatskoga pomorstva

Sveučilište u Zadru

E-mail: zeljko.stepanic@zg.t-com.hr

UDK 811.163.42'373.46:656.61

Sažetak

Povijesna lingua franca, rudimentarni oblik komunikacije između Arapa i Europljana u sredozemnim lukama s pretežnim arapskim stanovništvom, a koja se zasnivala na uporabi romanskoga leksičkog fundusa i tijekom nekoliko stoljeća sporo se premještala od istočnog do zapadnog Sredozemlja – zaobišavši pritom dalmatinsku obalu – nije ni do danas do kraja precizirana, omeđena i jednoznačno određena. Time je ostavljen prostor za različite interpretacije, nerijetko s mitskim elementima, u potkrjepi pokatkad ne baš čvrsto utemeljenih teza. Zbog toga se u ovom radu demistificira pojam lingua franca kako bi se odgovorilo na pitanje postoji li njezina dalmatinska inačica. Naime, iako povijesna lingua franca i hrvatsko pomorsko nazivlje nikada nisu imali neposredne dodire, proteklih dvadeset godina pojavljuju se u Hrvatskoj tekstovi koji upućuju na to da je postojala, štoviše da i danas postoji neka vrsta autohtone, može se reći, dalmatinske lingua france.

Hrvati su preuzeli najveći dio pomorskih riječi od Mletaka, koji su gospodarili većim dijelom hrvatske obale nekoliko stoljeća. Mletački jezik na istočnoj jadranskoj obali bio je kolonijalni, a ne lingua franca, koja se – kao prilično loša adaptacija romanskih jezika u arapskih govornika, te prikladna samo za površnu komunikaciju između Arapa i Europljana, s limitiranim leksikom i izrazito pojednostavljene gramatike – nikada nije govorila na Jadranu. Zato, pojavu talijanskih pomorskih naziva u mletačkoj Dalmaciji treba promatrati samo u sklopu mletačke višestoljetne dominacije na Jadranu. Nema nikakve potrebe u to upletati mletačke dodire s Arapima koji su doveli do stvaranja lingua france na Levantu. Iako mletačko pomorsko nazivlje počinje lagano slabiti, pa čak i polako nestajati iza pada Mletačke Republike, a pogotovo nakon dolaska novoga tehnološkog doba, dio pomorskih izraza iz tog vremena – koje nazivamo noštromizmi – nastavio su živjeti u govoru naših pomoraca sve do danas. Stanovit dio njih – koje nazivamo božmanizmi – završili su u pasivnom leksiku. Dakle, današnji talijanizmi u hrvatskomu pomorskom leksiku ostatak su kolonijalne inačice mletačkog jezika, a ne takozvane dalmatinske inačice lingua france.

Ključne riječi: lingua franca, pomorsko nazivlje, talijanizmi, noštromizmi, božmanizmi, hrvatski rječnik, talijanski rječnik.

Summary

Historical lingua franca, a rudimentary form of communication between Arabs and Europeans in the Mediterranean ports with predominantly Arab population, which was based on the use of Roman lexical fundus and over the centuries gradually shifted from the east to the west of the Mediterranean Sea – bypassing the Dalmatian coast – has still not been finally determined and defined. This gave room for various interpretations, often with mythical elements,

supporting sometimes rather shaky hypotheses. Consequently, this paper demystifies the term lingua franca in order to find an answer to the question whether there is a Dalmatian version. To be more specific, although a direct bond between the historical lingua franca and Croatian maritime terminology has never been confirmed, texts have been published in Croatia in the last twenty years indicating there may have been, moreover, there still is a version of autohtonous i.e. Dalmatian lingua franca.

The Croats have adopted most of the maritime terms from the Venetians, who ruled a major part of the Croatian coast for centuries. The Venetian language was colonial language on the east Adriatic coast, and not lingua franca, which was – as a pretty bad adaptation of Roman languages by Arab speakers and appropriate for only superficial communication between the Arabs and the Europeans, with limited lexics and simplified grammar – never spoken in the Adriatic. Therefore, the use of Italian maritime terms in Venetian Dalmatia should be regarded only within the context of the centuries of Venetian rule on the Adriatic. There is no need to involve the Venetian contacts with the Arabs which resulted in creating lingua franca on the Levant. Although the Venetian maritime terms have been gradually disappearing after the fall of the Republic of Venice, and in particular with the rise of the new technological era, some of those terms – that are referred to as nostromisms – are still used by Croatian seafarers. A part of those terms – that are referred to as bosmanisms – have ended in the passive lexics. Consequently, the Italian terms used in Croatian maritime terminology nowadays have remained from the colonial version of the Venetian language, and not the so-called Dalmatian version of lingua franca.

Uvod / Introduction

Odgovor na pitanje iz naslova, „postoji li dalmatinska *lingua franca*?“, vrlo je kratak: ne, ne postoji. Međutim, u proteklih dvadesetak godina pojavilo se nekoliko naših autora koji hrvatsko povijesno pomorsko nazivlje opisuju kao da je riječ o nekakvoj *lingua franci*.¹ No, prije

¹ Odmah na početku susreo sam se s problemom treba li, i kako, sklanjati sintagmu *lingua franca*. Mišljenja naših lingvista više su nego podijeljena. Rješenje tog problema ne nude ni naši pravopisi. Naime, u hrvatskim pravopisima sklonidba stranih riječi, pogotovo višečlanih, nije jednoznačno određena. Pogledajmo što o tome kažu tri naša pravopisa kojih su autori: Babić – Finka – Muguš (BFM), izdavač Školska knjiga, 1971. i 2000., zatim Anić – Silić (AS), izdavač Novi Liber, 2001. i Badurina – Marković – Mićanović (BMM), izdavač Matica hrvatska, 2007. Pravopis BFM, pretisak iz 1971. godine, piše kako kulturno-obavijesni razlozi ponekad traže da se u hrvatskom jeziku upotrijebe koja neprilagođena riječ ili izraz; tada se piše onako kako se piše u jeziku iz kojeg potječe, npr. tal. *porto franco* (čit. porto franko). U V. prerađenom izdanju BMF-a iz 2000. godine, piše da romanska vlastita imena na '-ca' (izgovorno '-ka') u sklonidbi zadržavaju izvorno 'c' bez obzira na naš nastavak, npr. *Casablanca* > *Casablance*. Pravopis AS kaže o sklonidbi stranih imena sljedeće: ako ona završavaju na 'a' koje nije pod naglaskom, sklanjaju se kao *Giuseppe Giacosa* > *Giuseppea Giacose*. Pritom, bez obzira na karakter nastavka završni suglasnik osnove ostaje nepromijenjen, usp. *Giuseppe de Luca* > *Giuseppea de Luce* (ne *de Luke*). I pravopis BMM govori slično, tj. da se imena i prezimena koja završavaju na nenaglašeno 'a' sklanjaju kao *Luka* > *Luke*, npr. *Gianluca Pagliuca* > *Gianluce Pagliuce*, a na drugom mjestu kaže da se u dvočlanih i višečlanih stranih zemljopisnih i zaštićenih imena sklanja obično samo zadnji član. Iako se ne radi o zemljopisnom ili zaštićenom imenu, sintagma *lingua franca* u pojedinih naših autora postala je već neka vrsta „zaštitnog znaka“ poput *Coca Cole*. Stoga sam se odlučio se za N. *lingua franca* > G. *lingua france* > D. *lingua franci*... (čit. lingua franka, lingva franke, lingva franki...). Inače, u naših autora susreo sam različite načine sklanjanja. Istina, najčešće je izbjegavali sklanjati pa je nastoje pisati samo u nominativu. Ponekad se ipak dogodi da je pojedini autori „zamrznu“ pa je nepromjenjiva, tj. ista u svim padežima. Rjeđe je sklanjaju, a tada je, npr. u genitivu, *linguae francae*, drugi put je *lingue franche*, a nađe se i *lingve franke*. Ujedno, bilo bi zanimljivo čuti kako glasi pridjev. Na kraju, kao zanimljivost navodim da sam u engleskom jeziku pronašao čak pet različitih množina sintagme *lingua franca*: *lingua francas*, *linguas franca*, *lingue franche*, *linguae francae* i *lingue franchi*, što govori da

nego što se osvrnemo na tu takozvanu dalmatinsku *lingua francu*, potrebno je najprije pojasniti što je ona u prošlosti doista bila.

Ponajprije, valja reći da povijesna *lingua franca* i hrvatsko pomorsko nazivlje nikada nisu imali neposredne dodire. Naime, kod nas je stvorena ni s čim potkrijepljena predodžba o veličini i važnosti *lingua france* i o njezinoj sveprisutnosti na hrvatskom dijelu Jadrana. Pritom, jedan je od razloga taj što se uz pojam *lingua franca* vežu uglavnom neutralne konotacije, čime se „otupljuje oštrica“ kroatista sklonijih purističkim rješenjima, a koji su prilično oštri kritičari kad se povede riječ o snažnom utjecaju talijanskoga jezika, preciznije: kolonijalnoga mletačkog, na hrvatsko pomorsko nazivlje. Ovdje ne treba smetnuti s uma i ne tako davna naglašena talijanska presizanja za našom obalom. K tome, u nas nitko nije o *lingua franci* napisao ozbiljnu analizu, pa ljudi zapravo i ne znaju što je ona bila. Prvi koji je u nas govorio o *lingua franci*, ali bez da ju je posebno analizirao, bio je Mirko Deanović 1959. i 1962. godine: „Iz praktičnih razloga stvoren je tu čak i jedan tzv. jezik općeg razumijevanja „lingua franca“ (arapski, sabir) kojim se u nuždi služe primorci tamošnjih triju kontinenata“² (istaknuo Ž. S.). Ta je „mediteranska simbioza dovela do posebnog zbližavanja heterogenih jezika, a iz čisto praktičnih razloga čak do stvaranja umjetnog tipa jezika nazvanog „lingua franca“, posebne mješavine talijanskoga, španjolskoga i arapskog jezika“³ (istaknuo Ž. S.).

Tijekom devedesetih godina dvadesetoga

ni Englezima nije dokraja „sjela“.

² Deanović 1959, str. 8.

³ Deanović, 1962a.

stoljeća, otprilike istovremeno sa stvaranjem hrvatske države, pojedini naši autori počeli su „stvarati“, bez ikakve znanstvene potvrde, dalmatinsku *lingua francu*. Primjerice, Šoljan neutemeljeno piše da se iz pomorskoga pojmovlja, kakvo nam prikazuje *Odiseja*, „razvila postupno mediteranska maritimna *lingua franca* koja se u svojim, katkad izvornima, katkada latiniziranim, arabiziranim ili vernakulariziranim transformacijama, zadržala na našim obalama sve do danas“. ⁴ Zapravo, ovdje je riječ o panmediteranizmima koji su se na našoj obali zadržali zbog kolonijalnoga mletačkog, a ne *linguae france*. Zanimljivo je primijetiti da se Radovan Vidović ne služi sintagmom *lingua franca*, već izrazom *koiné*, ⁵ koji jednako tako ne može adekvatno zamijeniti sintagmu „kolonijalni mletački“.

Lingua francu spominje 1997. godine Joško Božanić u predgovoru svoje zbirke pjesama. On piše kako komiška gajeta pripada svijetu kojemu je „jezik na Mediteranu bio „esperanto“ pomoraca i primoraca, brodograditelja i kalafata, ribara i ribarica, pomorskih mapa i portulana, mornara i kapetana, univerzalni jezik mora Sredozemnoga – *lingua franca*“. ⁶ Božanić nije naveo izvor otkuda je preuzeo taj opis mediteranskog „esperanta“, što doduše i nije trebao jer riječ je o neobvezujućoj zbirci pjesama. On to isto radi nekoliko godina nakon toga kad u sažetku svojega eseja samo „naglašava činjenicu postojanja univerzalnog *lingua franca* idioma“, ⁷ ali ga također ne pojašnjava. U omanjem poglavlju u istom eseju, naslovljenom *Lingua franca*, u kojemu je, što je zanimljivo, uopće ne spominje, lakonski konstatira da su katalonske (jednako tako i portugalske, španjolske, provansalske, mletačke...) ribarske zapovijedi panmediteranizmi. No, to ne znači automatski da su one istovremeno i „lingvafrankizmi“. A da su mnogi naši pomorski nazivi panmediteranizmi, pokazali su već prije 2. svjetskog rata P. Skok i M. Deanović, poslije njih V. Vinja i R. Vidović i drugi, no ni jedan od njih nije poistovjetio panmediteranizme s *lingua francu*. Naime, jedno je *lingua franca*, a nešto drugo su panmediteranizmi.

U izvratku Božanićeva članka objavljenoga na engleskom jeziku 2005. godine, čitamo: „Croats, being the only Slavic people in the Mediterranean, inherited together with the maritime culture also *lingua franca*, the common language of all seafarers throughout the entire Mediterranean including Portugal from the 13th to the 19th century“ ⁸ (istaknuo Ž. S.). Pritom, Božanić ponovno pripisuje *lingua franci* značajke koja ona nikad nije imala,

a jednako tako ni Hrvati je nikada nisu baštinili. Sam naslov članka „*Lingua franca* in the Dalmatian fishing and nautical terminology“ nedvojbeno sugerira da su dalmatinski maritimni izrazi zapravo „lingvafrankizmi“.

Božanićevim tragom nastavlja i Velimir Salamon, inženjer brodogradnje koji je s Božanićem sudjelovao u projektu oživljavanja komiške gajete. I za Salamona je *lingua franca* „sveopći jezik pomoraca i brodograditelja“, ⁹ i „jezik pomoraca, brodograditelja i drugih svjedoka i sudionika brodograđevne i pomorske prošlosti“ ¹⁰.

Ovih nekoliko tekstova koji su se pojavili u proteklih dvadeset godina, i koji govore o takozvanoj dalmatinskoj *lingua franci*, ne bi bili dostatni za stvaranje mitske slike o *lingua franci* na našem priobalju da projekt oživljavanja komiške gajete nije bio prilično dobro medijski popraćen i jako dobro prihvaćen u cijeloj Hrvatskoj, a ne samo na moru. Tako Božanićev pogled na *lingua francu* slijepo slijedi i časopis *More*, koji je okrenut širokoj čitalačkoj publici: „Istina je da kalafatajemo i plovimo na lingvi franki, istina je i da stoljećima krojimo nove riči koje osim lingvista i lektora malo tko dupera.“ ¹¹

Stvaranju takvih, u najmanju ruku, dvojbjenih istina prethodilo je pisanje Radovana Vidovića, koji se, zanimljivo, nije koristio tom sintagmom, a koja je, kako na prvi pogled izgleda, „mnogima na dalmatinskoj obali više nego prirodna“. Iako Vidoviću „dugujemo spoznaju o tome da našu maritimnu kulturnu baštinu smatramo upravo svojom, a ne tuđom, nametnutom, talijanskom ili venecijanskom“, ¹² Vidović je oduvijek bio protiv uporabe novostvorenih hrvatskih pomorskih termina (dovoljno je pogledati kako piše o takozvanoj purističkoj struji u bakarskoj *Nautici*, kojoj pribraja i Petra Skoka). Postavlja se pitanje zašto je pojedincima tako teško prihvatiti da se naša – ne tuđa – maritimna baština temelji na mletačkom jeziku, a ne na pomalo mitski i romantično shvaćenoj *lingua franci*. A je li ta sredozemna *lingua franca*, na koju se u nas najviše poziva J. Božanić, bila onakva kakvom je on opisuje? Napominjem da ovdje ne promatramo drugo, suvremeno značenje tog pojma koje je prošireno na jezik općega sporazumijevanja, npr. na engleski ili koje drugo sredstvo komunikacije. ¹³ U dokumentu UNESCO-a o uporabi vernakulara u obrazovanju, *lingua franca* definira se kao „jezik koji koriste govornici čiji su materinski jezici različiti, kako bi olakšali međusobnu komunikaciju“. ¹⁴ K tome,

⁴ Šoljan, 1991, str. 157 – 158.

⁵ Vidović, 1992, str. 74.

⁶ Božanić, 1997.

⁷ Božanić, 2003, str. 39.

⁸ Božanić, 2005.

⁹ Salamon, 2009, str. 98.

¹⁰ Salamon, 2009, str. 100.

¹¹ Časopis *More*, br. 182, odgovor uredništva u rubrici „Pisma Moru“.

¹² Božanić u predgovoru u: Vidović, 2004, str. 7.

¹³ HER, 2002.

¹⁴ Sočanac, 2004, str. 24.

ovdje ne treba miješati *lingvistički atlas Mediterana*,¹⁵ i podudarnost mediteranskoga pomorskog nazivlja u različitim jezicima i govorima,¹⁶ s *lingua francum* jer jedno su živi mediteranski jezici i govori, a drugo je prilično primitivna i već podavno mrtva, a po Deanoviću i umjetna, *lingua franca*.

Ako naše dijalektalno i kolokvijalno pomorsko nazivlje nije imalo nikakav neposredni dodir s *lingua francum*, postavlja se pitanje s čime je imalo. Odgovor je vrlo jednostavan - s mletačkim jezikom. Naime, Mlečani su gospodarili većim dijelom hrvatskoga Jadrana nekoliko stoljeća, a kako se gospodari koriste svojim jezikom na teritoriju kojim vladaju, to znači da se u gradovima na istočnoj jadranskoj obali govorio mletački, preciznije kolonijalni mletački, a ne *lingua franca*.

Najveći dio hrvatskoga dijalektalnog pomorskog nazivlja neposredno potječe iz mletačkog jezika,¹⁷ dok je manji dio, koji je grčkoga, latinskoga, staroromanskoga, španjolskoga ili arapskog podrijetla, došao također najvećim dijelom posredstvom mletačkog govora.¹⁸

KOLONIJALNI MLETAČKI JEZIK U DALMATINSKIM GRADOVIMA / *Colonial Venetian Language in Dalmatian Cities*

Budući da je za hrvatsko dijalektalno pomorsko nazivlje bitan mletački govor, a ne *lingua franca*, u nastavku rada osvrnut ćemo se na jezik *Mlečića*, kako su ih zvali naši stari, na istočnoj obali Jadrana. Ovdje svakako treba upozoriti na kratkotrajnu pojavu sintagme *lingua france* polovinom 16. stoljeća na našoj obali, a koja nema nikakve dodirne točke s *lingua francum* na Levantu, ali je pojedine istraživače navela na pogrešan trag. Naime, mletački opunomoćenik G. B. Giustiniano u svojem opisu putovanja po Dalmaciji (1553. godine) spominje jezik koji se govorio u dalmatinskim gradovima. Primjerice, za stanovnike Splita kaže da oni svi govore *lingua francu*, dok žene govore jedino svojim materinskim (tj. hrvatskim jezikom). Tu *lingua francu* Ljerka Šimunković prevodi na hrvatski kao „talijanski”.¹⁹ Slično piše i Smiljka Malinar: „Uostalom, pridjev ‘talijanski’, kao istoznačnica oznake *lingua franca*[...] najvećim dijelom označuje mletački idiom[...] na koji se u novijoj filološkoj znanosti primjenjuje naziv ‘kolonijalni mletački’.”²⁰

Malo drugačije piše Lelija Sočanac: „mletačko

narječje postalo [je] dijelom službeno, a koristilo se i kao *lingua franca*. Prema izvještaju G. B. Giustiniania iz 1553. u nekim dalmatinskim lukama svi upotrebljavaju *lingua franca*”²¹ (istaknuo Ž. S.). Ovdje je bitno primijetiti kako Sočanac piše da se u dalmatinskim lukama mletački upotrebljavao „i kao *lingua franca*“, što je u biti netočno. Naime, dio stanovnika naše obale ili je znao mletački, pa im nije trebala *lingua franca*, ili ga nije znao, pa mu nije ni *lingua franca* mogla pomoći. Dakle, taj pučki mletački nije služio kao *lingua franca*. Inače, „istočnojadranski mletački dijalekti” – piše Sočanac – „mogu se nazivati kolonijalima jer ne predstavljaju autohtoni romanski jezik, nego se razvijaju na romanskom supstratu i slavenskom adstratu.”²²

Zanimljivo je primijetiti kako Lj. Šimunković u napomeni iz 1999. godine piše da se ta varijanta mletačkog jezika govorila samo „u dalmatinskim gradovima”,²³ dok deset godina poslije u sličnoj napomeni piše da se, uz gradove, govorila „i duž dalmatinske obale”,²⁴ što se pak kosi s njezinom konstatacijom u istome radu kako je mletačka vlada „svjesna da pučanstvo Dalmacije u većini slučajeva govori samo hrvatski”²⁵ (istaknuo Ž. S.). Na to se nadovezuje i Josip Vrandečić; on piše kako „Giustiniani tvrdi da Dalmatinci u većini govore slavenski (*usanza schiava*), a samo se muški članovi plemićkih obitelji mogu služiti talijanskim.”²⁶

Jednom riječju, *lingua franca* na našoj obali bila je samo jedna vrsta mletačkoga kolonijalnog jezika, i ništa više od toga. Njega naše žene u dalmatinskim gradovima mahom nisu razumjele, a jednako tako ni seosko stanovništvo duž cijele dalmatinske obale.

Još jednom treba naglasiti da lokalna *lingua franca* - na istočnoj jadranskoj obali iz 16. stoljeća - nema neposredne veze sa sredozemnom *lingua francum*. Dostatno je pogledati značenje pridjeva *franca* u svakoj od tih sintagma. Dok je pridjev *franca* Arapima značio „franački”, šire promatrano: „kršćanski”, označavajući tako njima nepoznat jezik kršćana, dotle se pridjev *franca* na Jadranu jamačno odnosio na značenje „slobodno” (kao u sintagmi *porto franco*), što će reći da se radilo o nekoj slobodnoj inačici kolonijalnoga mletačkoga jezika, stanovnicima dalmatinskih gradova itekako poznatoj, a ne o nekome franačkom jeziku.

Zbog homonimije često dolazi do poistovjećivanja tih dviju potpuno različitih *lingua franci*. Tako S. Malinar piše: „Mletački je bio osnova i glavna sastavnica

¹⁵ Deanović, 1962b.

¹⁶ Deanović, 1937.

¹⁷ Kahane, 1953.

¹⁸ Skok, 1933.

¹⁹ U originalnom tekstu stoji *lingua franca*, „što u ovom slučaju nije ništa drugo nego jedna varijanta mletačkog jezika koja se govorila u dalmatinskim gradovima” (Šimunković, 1999a, str. 69. i str. 85).

²⁰ Malinar, 2008, str. 218/219.

²¹ Sočanac, 2004, str. 90.

²² Isto, str. 89.

²³ Šimunković, 1999a, str. 85.

²⁴ Šimunković, 2009, str. 47.

²⁵ Šimunković, 2009, str. 34.

²⁶ Vrandečić, 2002, str. 30.

jezika međunarodnog sporazumijevanja na Jadranu i prostranim područjima središnjeg i istočnog Sredozemlja, što su ga ponajviše širili trgovci i pomorci, jezika zvanog u novije vrijeme 'mletački' ili 'kolonijalni mletački', a u vremenima njegove najveće proširenosti *lingua franca*“, pa odmah pojašnjava: „Kako bi se izbjegle nejasnoće Folena precizira: tom pučkom jeziku, presađeno s druge strane Jadrana, u dalmatinske i slavenske zajednice, u Veneciji je dano dvosmisleno ime *lingua franca*, sa značenjem vrlo različitim od onoga koje se rabilo na Levantu i Berberiji, što ga izražava poznata riječ *sabir*.“²⁷

Nejasnoća i nesporazuma ima i danas, ali zbog drugih razloga. Naime, *kolonijalni mletački* i sredozemna *lingua franca* nikada nisu bili sinonimi, što znači da pučkome mletačkom jeziku presađeno na drugu stranu Jadrana nije u prošlosti dano dvosmisleno ime jer nije bilo nikakva razloga da inačicu vlastitog jezika u vlastitoj državi Mlečani nazovu franačkim jezikom. Po tome bi, zbog homonimije, i izraz *porto franco* mogao biti dvosmislen. Uostalom, Mlečani nisu nikada svoj jezik nazivali franačkim, tj. *lingua francum*.

LINGUA FRANCA U TALIJANSKIM RJEČNICIMA / *Lingua franca in Italian Dictionaries*

Izgleda da se, prema dostupnim podacima, istočnojadranska inačica kolonijalnoga mletačkog jezika nazivala *lingua franca* samo u 16. stoljeću i da se taj naziv očito nije proširio, a još manje zadržao. Jednako tako, Mlečanima nije bila bitna ni levantska *lingua franca*. Za potvrdu rečenoga dostatno je pogledati što kažu, bolje reći što ne kažu, talijanski rječnici o *lingua franci*, bilo levantskoj, bilo tzv. dalmatinskoj, u proteklih 200 godina. Ta sintagma zasigurno bi bila zabilježena u starijim talijanskim rječnicima da su doista tako nazivali mletački jezik u „vrijeme najveće proširenosti“. Tako natuknice *lingua franca* uopće nema u Straticovu trojezičnome pomorskom rječniku iz 1813. godine, kao ni u Dabovichev četverojezičnome pomorskom rječniku iz 1883. godine, a ne spominju je ni dva talijanska pozamašna enciklopedijska rječnika s početka 20. stoljeća: *Vocabolario degli Accademici della Crusca* i *Tommaseov Dizionario della lingua italiana*. U *della Cruscinom* zabilježeno je više od 70 podnatuknica u okviru osnovne natuknice *lingua*, ali među njima nema *lingua france*. Isto se ponavlja i u Tomasseovu rječniku – u više od 85 podnatuknica pod pojmom *lingua*, također je nema. Nema je ni u Boerijevu rječniku mletačkog dijalekta iz 19. stoljeća, kao ni u dva

novija **talijansko-engleska** pomorska rječnika iz druge polovice 20. stoljeća: *Dizionario tecnico nautico* iz 1967. godine i *Grande dizionario di marina* iz 1970. godine.

Naziv *lingua franca*, izuzev u nekoliko spomenutih dokumenata iz 16. stoljeća, nije potvrđen, prema dostupnim izvorima, u drugim spisima Mletačke Republike, što govori o nevažnosti toga *univerzalnog jezika Mediterana* za Mlečane. Zbog toga se prirodno postavlja pitanje zašto je taj *univerzalni jezik*, koji Mlečanima uopće nije bio bitan, iznenada postao tako važan Hrvatima u 21. stoljeću. Jasno je da odgovor na to ne može dati samo lingvistika.

Inače, prvo spominjanje *lingua france* pronašao sam tek u talijanskom rječniku *Dizionario di marina, medievale e moderno* iz 1937. godine, gdje stoji sljedeći opis: „Lingua franca – parlata romanza imbarstardita, formata piú di tutto di elementi italiani e spagnoli, in uso un tempo negli scali del Levante. Franc. *sabir*.“²⁸ Ostali je talijanski rječnici počinju spominjati tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Tako *Dizionario etimologico italiano* iz 1952. godine kaže: „lingua franca – f. XIX sec; 'lingua' usata negli scali del Levante, formata soprattutto di elementi italiani e spanogli; dal gr. medioev. e mod. phránkos 'franco', 'francese' e in generale „europeo occidentale.“²⁹

Nešto noviji *Dizionario etimologico della lingua italiana* iz 1996. godine također donosi dva značenja: „lingua franca – parlata mista con elementilessicali di varia provenienza e struttura gramaticale semplificata, usata nei porti del Mediterraneo ed ora, ogni mezzo di comunicazione fra gruppi o genti, comunemente accettato.“³⁰ Zingarelljev *Vocabolario della lingua italiana*, izdanje 2007., također donosi dva značenja: „lingua franca – lingua parlata fino al XIX sec. nei porti mediterranei che aveva come base l'italiano centrale e compredente vari elementi delle lingue romanze; [est] ogni mezzo di comunicazione fra gruppi o genti, comunemente accettato.“³¹

Vidimo da su objašnjenja *lingua france* u novijim talijanskim rječnicima vrlo slična, ali i prilično štura, tako da se ni približno ne može dobiti prava slika što je ona uistinu bila. Uz to, ni jedan ništa ne kaže o *lingua franci* u dalmatinskim gradovima.

²⁸ DM, str. 404.

²⁹ DEI, 1952.

³⁰ DELI, 1966.

³¹ Zingarelli, 2007.

²⁷ Malinar, 2008, str. 224 – 226.

LINGUA FRANCA U HRVATSKIM RJEČNICIMA / *Lingua franca* in Croatian Dictionaries

Lingua france, očekivano, nema ni u hrvatskim rječnicima. Nju nitko nije zabilježio u 19. stoljeću, kao ni prije toga. Nema je u velikom Akademijinu rječniku, kao ni u Parčićevu *Talijansko-slovenskom (hrvatskom) rječniku* iz 1887. godine, pa nije zabilježena ni u mnogim rječnicima 20. stoljeća. Tako je nema, primjerice, u Smirčićevu rječniku *Terminologia ufficiale* iz 1904. godine, a ne spominju je ni P. Skok u *Etimologijskom rječniku*, R. Vidović u *Pomorskom rječniku*, kao ni V. Vinja u *Jadranskim etimologijama* a tako je nema ni u *Hrvatskom etimološkom rječniku* A. Gluhaka, *Velikom rječniku hrvatskoga jezika* V. Anića ni u *Rječniku hrvatskoga jezika*, gl. urednik J. Šonje, kao ni u **Androvićevu Rječniku talijansko-hrvatskom**.

Zanimljivo je da je podnatuknica *lingua franca* zabilježena u Deanović-Jernejevu **Talijansko-hrvatskom rječniku**, s dva značenja: „franački jezik“ i „[*nel Mediterráneo*] jezik sporazumijevanja“.³² Ona se ondje pogrešno nalazi pod natuknicom „*franco*¹ – slobodan; oslobođen“, a ne pod „*franco*³ – franački; francuski“, gdje prije pripada, kad već nije navedena pod natuknicom *lingua*.

Lingua francu tek nešto opširnije spominju samo dva naša rječnika. Prvi je Klaićev *Rječnik stranih riječi*, i to u okviru natuknice *lingua*: „*lingua franca* (čit. *lingva franka*) – mješavina romanskih jezika (talijanskog, francuskog, španjolskog) i grčkog kao sredstvo sporazumijevanja na Bliskom Istoku“.³³ Drugi je *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, koji donosi dva značenja – prvo, ono koje ovdje promatramo: „mješavina romanskih jezika (prvenstveno talijanskog), grčkog, turskog i arapskog, a služio je kao sredstvo sporazumijevanja u sredozemnim lukama od križarskih ratova do kraja 19. stoljeća“; drugo, šire značenje – „jezik općeg sporazumijevanja“.³⁴

Lingua francu u svojim pomorskim djelima ne spominje ni Juraj Carić, koji se inače čitavoga života svojski zalagao za uporabu talijanizama. Tako je, primjerice, nema u njegovim *Slikama iz pomorskoga života*, a nema je ni u jednome hrvatskom pomorskom rječniku iz 19. stoljeća – od prvoga, rukopisnog Jakova Mikoča iz 1852. godine, preko pet rječnika Bože Babića, pa do *Pomorskog rječnika* Rudolfa Crnića iz 1922. godine. Nema je ni u oba izdanja *Pomorske enciklopedije*, kao ni u Pomorskom leksikonu.

Rijetko bilježenje pojma *lingua franca* u talijanskim i

hrvatskim rječnicima, i to redovito tek od druge polovice 20. stoljeća, pokazuje njezinu nezastupljenost u svijesti, kako Talijana, tako i Hrvata tijekom povijesti. Tek su Hrvati počeli govoriti nešto više o njoj na prijelazu iz 20. u 21. stoljeće, ali bez ozbiljnije analize što ona doista znači.

ŠTO LINGUA FRANCA ZAPRAVO ZNAČI / *What Does lingua franca Actually Mean*

Sam naziv *lingua franca* u doslovnom prijevodu znači „franački jezik“. Naime, Arapi su romanske kršćane, tj. Europljane, uglavnom nazivali Francima. Drugi, mlađi naziv za nju bio je *sabir*, ali u nas prilično rijedak pa se na njega nećemo ni osvrnati. Podsjećam da ovdje govorimo o povijesnoj *lingua franci*, a ne o suvremenom značenju tog pojma. Iako se radi o govornom jeziku koji je stoljećima funkcionirao kao jezik komunikacije u trgovini na Sredozemlju, i to između Arapa i Europljana (ne između Europljana i Europljana), riječ je o vrlo iskrivljenome govornom jeziku. Zapravo, možemo reći da se ovdje radi o prvom *pidginu*, o prilično lošoj adaptaciji romanskih jezika od arapskih govornika, nikad napisanom, mrtvom već više od stoljeća i pol, prikladnom samo za površnu komunikaciju, s limitiranim leksikom, izrazito pojednostavljene gramatike, bez glagolskih vremena, deklinacije i sintakse.

Nedvojbeno je da prethodni opis *lingua france* prilično odudara od naše današnje njezine predodžbe. To samo potvrđuje da ono što se govorilo, a i danas se može čuti na hrvatskoj obali i otocima, nikada nije bila *lingua franca*. Dakle, posve je neprimjereno živi govor naših ljudi s mora nazivati imenom umjetnoga, primitivnoga i umrlog jezika.

Budući da *lingua franca* nikad nije bila zapisivana (počela se bilježiti tek pred sam kraj svojega odumiranja), pokazat ćemo na jednom primjeru iz naše suvremene književnosti kako je to nekada otprilike moglo izgledati. Iz jednočinke J. Lovrića, iz razgovora pomoraca različitih nacionalnosti, izdvajamo samo jednu rečenicu hrvatskog pomorca kojemu dobro poznavanje talijanskog jezika nije bila jača strana: „Io parlo una dona u Rijeci, in Fiume, mandare per sete ani samo akva e pane, zdrava ko cekin, salute bono.“³⁵ Nedvojbeno je da su Arapi još manje poznavali talijanski jezik. Kako li su se tek oni služili *lingua francu*?

Nadalje, o uporabi *lingua france* u Hrvata ne može biti riječi jer ona, koja nikome nije materinski jezik, nije ni po kojoj definiciji mogla biti sredstvom komuniciranja unutar zajednice koja se služi svojim materinskim

³² Deanović-Jernejević, 1998, str. 390.

³³ Klaić, 2004.

³⁴ HER, 2002.

³⁵ Lovrić, 1998.

jezikom. To će reći, primjerice, da se hrvatski ribari tijekom plovidbe gajetom od Komiže do Palagruže, i natrag, nisu koristili *lingua francom* u međusobnoj komunikaciji, već su govorili hrvatski s puno primjesa talijanskih riječi. Na toj plovidbi komiški ribari jamačno nisu susretali Arape pa da bi morali posezati za njima ionako nepoznatom *lingua francom*. Ona je stoljećima bila nepoznata ne samo njima, već i svim ostalim Hrvatima. Dakle, nema nikakve osnove da se noštromizmi, koji su u govor naših *ljudi od mora* mahom ušli posredstvom kolonijalnoga mletačkog, nazivaju *lingua francom*.

Inače, mnogi svjetski znanstvenici mišljenja su da *lingua franca* zapravo nije vrijedna istraživanja. Ipak, nekolicina njih napisalo je nekoliko zanimljivih znanstvenih radova o njoj. Prvi znanstvenik koji ju je sustavno istraživao bio je njemački romanist Hugo Schuchardt na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, a rezultate tog istraživanja objavio je 1909. godine.³⁶ U proteklih dvadesetak godina napravljen je najveći pomak u istraživanju *lingua france*, ali uglavnom one iz 18. i 19. stoljeća kojom su se koristili Alžirci u komuniciranju s Francuzima pa za naše razmatranje nije zanimljiva. Zbog toga je ovdje dostatno spomenuti mrežne stranice koje uređuje Alan D. Corré.³⁷ Na njegovim stranicama nalazi se *Glosar lingua france*,³⁸ u kojem, mnoge će iznenaditi, ima vrlo malo pomorskih izraza.

Sintagmu *lingua franca* nisam našao ni u dostupnim starim engleskim rječnicima, pogotovo ne u pomorskim. Najstariju zabilježenu definiciju pronašao sam u 1890. godini: „Lingua franca. A patois or sea-language composed of Italian, Spanish, Arabian and French, and used among the Levant traders; understood, also, more or less, by most of the old Mediterranean seamen.“³⁹ Izgleda da se sintagma *lingua franca* vrlo rijetko upotrebljavala prije polovine 19. stoljeća. Tek kada se 70-ih godina toga stoljeća rasplamsala polemika o tome što ona doista jest, taj se pojam proširio u europskim intelektualnim krugovima.⁴⁰

Noštromizmi i božmanizmi / *Nostromisms and Bosmanisms*

Mletački pomorski izrazi preplavili su hrvatski prostor u doba plovidbe na jedra, pa je to dovelo do pojave *noštromizama*, jedinstvenoga lingvističkog

fenomena u hrvatskom jeziku kojemu se ne može naći pandan u drugim jezicima. Riječ je o primljenicama koje su prilagođene hrvatskome jeziku na fonološkoj i morfološkoj razini s različitim stupnjevima adaptacije na razini pojedinih govora i dijalekata.⁴¹ Strani romanisti označavaju ih kao *east Venetian words*.⁴² To su one riječi koje P. Dabovich u svojem pomorskom rječniku *Dizionario tecnico e nautico di marina* označava da pripadaju dijalektu koji je opisao kao „il dialetto italiano parlato dai marinari austriaci / the Italian dialect spoken by the Austrian seaman“. Pod sintagmom *austrijski mornari* podrazumijevaju se mahom hrvatski mornari.

Najbogatiji popis noštromizama na jednome mjestu može se naći u Vidovićeve *Pomorskom rječniku*. U nomenklaturi toga rječnika talijanizmi su zastupljeni s više od 80%, pa je on, u tom smislu, studija o talijanizmima u našem pomorskom jeziku.⁴³ Noštromizmi su u prošlosti bili, a jednako su i danas ostali, na razini razgovornoga jezika. Tako, s jedne strane, imamo hrvatske standardne pomorske izraze, kojima se koristi mahom samo u pismu, dok su, s druge strane, tradicionalni kolokvijalni pomorski izrazi. Inače, pojam noštromizam dolazi od mletačke riječi *nostromo*, što znači – vođa palube. Uz *noštromu* mogao se u prošlosti čuti i već zaboravljeni sinonim *božman*.

Danas zaboravljene noštromizme nazivamo *božmanizmi*.⁴⁴ Naime, velik broj pomorskih riječi iz doba brodova na jedra nestao je zajedno s jedrenjacima, prešavši su u pasivni leksik. Danas više nema živih govornika koji će pouzdano znati nazive povezane sa starim jedrenjakom. Tako danas naši pomorci, primjerice, više ne poznaju staru pomorsku zapovijed *tiramola* ili različite vrste jedara, primjerice, *trinket*, *trinketa* i *trinketina*. Evo još jednoga zanimljivog primjera božmanizma. Tonka Alujević, koja u svojim tekstovima daje prednost dijalektalnom izričaju, kad god to može, posegnula je za standardnim pomorskim nazivom jamačno samo zato što nije znala dijalektalni. Tako je u nje brod vezan u četverovez,⁴⁵ a nije *arnižan inkvarto*, kako bi to rekli ne tako davno njezini preci.

Istini za volju, naši pomorci danas ne poznaju previše ni standardne hrvatske nazive. Još je lošija situacija bila prije više od stotinu godina. U kakvu je bilo stanju hrvatsko pomorsko nazivlje u drugoj polovici 19. stoljeća, kada se tek počelo stvarati naše stručno i znanstveno nazivlje, pokazuje Mato Vodopić u svojoj pripovijetki *Tužna Jele*, objavljenoj 1868. godine:

„I kako svaki mrnar, svoj je materinski jezik kvario

³⁶ Hugo Schuchardt (čit. šuhart) objavio je 1909. godine članak „Die Lingua Franca“ u njemačkome filološkom časopisu *Zeitschrift für romanische Philologie*, sv. 33, str. 441 – 461.

³⁷ Alan D. Corré je profesor emeritus judaistike na Sveučilištu Wisconsin, Milwaukee, SAD.

³⁸ Corré, 2005.

³⁹ Leslie, 1890, str. 305.

⁴⁰ Lang, 1992.

⁴¹ Urbany, 1996.

⁴² Kahane, 1953.

⁴³ Pritchard, 1993, str. 484.

⁴⁴ Stepanić – Maslek, 2007.

⁴⁵ Alujević, 2006.

s pomorskim talijanštijama[...] Izjasnio sam što sam bolje znao talijanške riječi u dodacima, ali ne bi mi moguće sve do konca; er za nekijeh osobitijeh imena jedara i brodarstva trebalo bi kovati novijeh riječi, što se ne usudih. Taj posao ostavljam Jugoslavenskoj Akademiji i cijenim kada mi stavila ruku na to, da bi ne malu korist učinila našem jeziku.“⁴⁶

Odlomak jasno govori kako Hrvati u prošlosti uglavnom nisu imali svoje pomorsko nazivlje i da su jako dobro znali kako se naši mornari koriste iskrivljenim talijanskim pomorskim izrazima. Vidimo da su Vodopića mučile „pomorskiye talijanštije“, a ne „univerzalna“ *lingua franca*, za koju tada u nas ionako nitko nije ni čuo, a kamoli znao.

ZAKLJUČAK / Conclusion

U svijetu su uglavnom raširena dva značenja sintagme *lingua franca*. Prvo govori da je *lingua franca* bila velika mješavina romanskih jezika (prvenstveno mletačkoga), grčkoga, turskoga i arapskoga, a služila je kao sredstvo sporazumijevanja u sredozemnim lukama od križarskih ratova do kraja 19. stoljeća, i drugo, šire značenje, da je to jezik općega sporazumijevanja, jezik kojim se koriste govornici čiji su materinski jezici različiti kako bi olakšali međusobnu komunikaciju. Dok se s drugim značenjem mahom svi slažu, prvo značenje – povijesna sredozemna *lingua franca* – i danas izaziva mnoge prijepore i nesporazume. Dodamo li tome treće značenje: kolonijalni mletački u dalmatinskim gradovima, koji su sami Mlečani nazvali *lingua franca*, a pripada samo talijanskoj i hrvatskoj baštini, i samo je homonim – stvorena je osnova za daljnje nedoumice. No, tu nije kraj pomutnjama. U Hrvata se, nakon stvaranja samostalne države, pojavljuje novokomponirana *lingua franca*: pojedinci pokušavaju pretvoriti adaptirane talijanizme, uglavnom primljenice iz kolonijalnoga mletačkog, u nekakvu inačicu autohtone dalmatinske *lingua france* (ne možemo reći u hrvatsku inačicu jer se taj fenomen ne javlja u istarskome, primorskome ili dubrovačkom kraju, ali ni u istočnojadransku inačicu jer je nema ni na slovenskoj, crnogorskoj i albanskoj obali). Tom četvrtom, nepostojećom *lingua francum*, kojom se mogu „pohvaliti“ samo Hrvati, stvorena je u hrvatskoj lingvistici, i ne samo u lingvistici, još veća zbrka.

Ukratko, pojavu mletačkih pomorskih naziva u mletačkoj Dalmaciji treba promatrati u sklopu višestoljetne mletačke dominacije nad većim dijelom hrvatske obale. Iako to nazivlje počinje polagano nestajati nakon pada Mletačke Republike, a pogotovo nakon dolaska novoga tehnološkog doba, dio

⁴⁶ Vodopić, 1868, str. 42.

pomorskih izraza iz doba Mletaka - noštromizmi - nastavili su živjeti u govoru naših pomoraca sve do današnjih dana, a dio njih – božmanizmi - nestali su zajedno s jedrenjakom. Dakle, riječ je o iskrivljenim mletačkim izrazima koji su se jako dobro adaptirali na razini pojedinih hrvatskih dijalekata, a ne o *lingua franci*, jeziku mrtvom već više od jednog stoljeća i pol, a kojim se Hrvati nikada nisu služili. Stoga pomalo iznenađuje neobičan pokušaj „oživljavanja“ neke autohtone, takozvane dalmatinske *lingua france* u 21. stoljeću kao relikta sredozemne *lingua france*, prilično primitivnog proizvoda srednjovjekovnih arapsko-europskih dodira koji su zaobišli dalmatinsku obalu, a kojemu se danas nerijetko neutemeljeno pripisuju mitske značajke. Hrvati su, po svemu sudeći, jedini narod na Sredozemlju koji izbjegava prihvatiti neprijepornu činjenicu o podrijetlu svojega tradicionalnoga pomorskog nazivlja te ga nastoji, u 21. stoljeću, pripisati umjetnoj, priprosto i mrtvoj, u Dalmaciji tijekom povijesti nikad prisutnoj, sredozemnoj *lingua franci*.

LITERATURA / References

- Alujević, 2006. = Tonka Alujević, *Samo moru virujen*, Slobodna Dalmacija, Split, 2006.
- Anić, 2003. = Vladimir Anić, *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
- ARj = *Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, svezak 6, JAZU, Zagreb, 1904. – 1910.
- Boerio, 1856. = Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1856.
- Božanić, 1997. = Joško Božanić, *Lingua franca*, Književni krug, Split / Ars Halieutica, Komiža, 1997.
- Božanić 2003 = Joško Božanić, „Iskustvo univerzalnosti kulture mora u hrvatskom maritimnom leksiku“, *Govor*, god. XX, br. 1-2, Zagreb, 2003., str. 39 – 46.
- Božanić, 2005. = Joško Božanić, *Lingua franca in the Dalmatian fishing and nautical terminology*, <http://library.witpress.com/pages/PaperInfo.asp?PaperID=18052>
- Corré, 2005. = Alan Corré, *A Glossary of Lingua Franca*, <http://www.uwm.edu/~corre/franca/go.html>, 5th edition, 2005.
- Dabovich, 1883. = P. E. Dabovich, *Dizionario tecnico e nautico di marina, italiano, tedesco, francese ed inglese*. Pola, 1883.
- Deanović, 1937. = Mirko Deanović, *Concordanze nella terminologia marinara del Mediterraneo*, *Archivum Romanicum*, sv. XXI, br. 2-3, Firenze, 1937.
- Deanović, 1959. = Mirko Deanović, „Lingvistički atlas

- Mediterrana“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, Novi Sad, 1959., str. 7 – 15.
- Deanović, 1962a = Mirko Deanović, „Lingvistički atlas Mediterana, 1. dio: Anketa u Boki Kotorskoj“, *Rad*, 327, JAZU, Zagreb, 1962., str. 5 – 40.
- Deanović, 1962b = Mirko Deanović, *Linguistica e storia: l'atlante linguistico Mediterraneo, Mediterraneo e Oceano Indiano, VI Colloquio Internazionale di Storia Marittima*, Venezia, 1962.
- Deanović-Jernej, 1998. = M. Deanović, J. Jernej, *Talijansko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb, 1998.
- DEI, 1952. = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, svezak 3, G. Barbéra, Firenze, 1952.
- DELI, 1996. = M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, sv. 3, Zanichelli, Bologna, 1996.
- DM, 1937. = *Dizionario di marina, medievale e moderno*. Reale Accademia d'Italia, Roma 1937.
- GDM, 1970. = M. B. Silorata, F. Picchi, *Grande dizionario di marina*, Salerno, 1970.
- HER, 2002. = *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb, 2002.
- Jurišić, 1962. = Blaž Jurišić, „O našoj pomorskoj terminologiji“, *Pomorski zbornik*, knj. 1, Zagreb, 1962, str. 451 – 468.
- Kahane, 1953. = H. Kahane, R. Kahane, O. Koshansky, „Venetian nautical terms in Dalmatia“, *Romance Philology*, sv. 7, br. 2-3, 1953, str. 156 – 170. i br. 4, 1954, str. 333 – 342.
- Klaić, 2004. = B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, NZMH Zagreb, 2004.
- Lang, 1992. = George Lang, *The Literary Settings of Lingua Franca (1300-1830)*, *Neophilologus*, sv. 76, br. 1, Springer, str. 64 – 76.
- Leslie, 1890. = Robert C. Leslie, *Old sea wings, ways and word sin the days of oak and hemp*, London 1890.
- Lovrić, 1998. = Josip Lovrić, *Na sidrištu. S morem u dosluhu, drame i dramoleti*, Veleučilište u Dubrovniku, Dubrovnik, 1998.
- Malinar, 2008. = Smiljka Malinar, *Talijanski i hrvatski na istočnoj obali Jadrana, u: Hodočasnici, pjesnici, hvastavci : Hrvatsko-talijanske studije*, Zagreb, 2008.
- Mastropasqua, 1967. = Vincenzo Mastropasqua, *Dizionario tecnico nautico / Technical nautical dictionary*, Genova, 1967.
- Parčić, 1887. = Dragutin Parčić, *Talijansko-slovenski (hrvatski) rječnik*, Senj, 1887.
- PE 1 = *Pomorska enciklopedija*, LZ FNRJ, sv. 4, Zagreb, 1957.
- PE 2 = *Pomorska enciklopedija*, JLZ, sv. 4, Zagreb, 1978.
- PL, 1990. = *Pomorski leksikon*, JLZ Miroslav Krleža, Zagreb, 1990.
- Pritchard, 1993. = B. Pritchard, „Povijesni razvitak hrvatske jezične leksikografije u pomorstvu“, *Pomorski zbornik*, sv. 31, Rijeka, 1993, str. 57 – 65.
- Salamon, 2009. = Velimir Salomon, „Jadranska bracara“, *Brodogradnja*, god. 60, br. 1, Zagreb, 2009, str. 98 – 100.
- Skok, 1933. = Petar Skok, *Naša pomorska i ribarska terminologija na Jadranu*, Jadranska straža, Split, 1933.
- Skok, EJ = Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb, 1972.
- Sočanac, 2001a = Lelija Sočanac, *Talijanizmi u hrvatskome književnom jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2001.
- Sočanac, 2001b = Lelija Sočanac, „Talijanski elementi u hrvatskom jeziku – kulturno i intimno posuđivanje“, *Riječ*, god. 7, sv. 1, Rijeka 2001, str. 77 – 88.
- Sočanac, 2004. = Lelija Sočanac, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri: s rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004.
- Stepanić-Maslek, 2007. = Ž. Stepanić, J. Maslek, „Gdje je nestao božman?“, *Naše more*, god. 54, br. 1-2, Dubrovnik, 2007, str. 72 – 75.
- Stolac, 1998. = Diana Stolac, *Hrvatsko pomorsko nazivlje*, Izdavački centar Rijeka, 1998.
- Stratico, 1813. = Simone Stratico, *Vocabolario di marina in tre lingue Ital.-Franc.-Ingl.*, sv. 1, Milano, 1813.
- Šimunković, 1999a = Ljerka Šimunković, „Služba tumača i dragomana u Splitu za vrijeme mletačke uprave“, *Kulturna baština*, god. 21, sv. 30, Split, 1999, str. 65 – 86.
- Šimunković, 1999b = Ljerka Šimunković, „Prvi mletački dvojezični talijansko-hrvatski proglaš“, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, br. 15, Split, 1999, str. 131 – 140.
- Šimunković, 2009. = Ljerka Šimunković, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri u Dalmaciji*, Dante Alighieri, Split, 2009.
- Šimunović, 1986. = Petar Šimunović, *Istočnojadranska toponimija*, Logos, Split, 1986.
- Šoljan, 1991. = Antun Šoljan, *Sloboda čitanja: Eseji*, GZH, Zagreb, 1991.
- Tommaseo, 1924. = N. Tommaseo, B. Bellini, *Dizionario*

- della Lingua Italiana*, svezak 4, Torino, 1924.
- Urbany, 1996. = Marijan Urbany, „Restriktivne oznake u leksikografiji hrvatskoga pomorskog jezika“, *Zbornik radova Pomorskog fakulteta u Rijeci*, god. 10, Rijeka, 1996, str. 205 – 208.
- VAC, 1905. = *Vocabolario degli Accademici della Crusca*, sv. 9, Firenze, 1905.
- Vidović, 1984. = Radovan Vidović, *Pomorski rječnik*, Logos, Split, 1984.
- Vidović, 1992. = Radovan Vidović, „Koine pomorskoga anemonimijskoga nazivlja“, *Čakavska rič*, Književni krug Split, god. XX, broj 1, Split, 1992, str. 53 – 75.
- Vidović, 2004. = Radovan Vidović, *Život pod jedrima*, Književni krug, Split, 2004.
- Vinja, 2003. = V. Vinja, *Jadranske etimologije, dopune skokovu etimologijskom rječniku*, knjiga 2: I–Pa, HAZU / Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- Vodopić, 1868. = Mate Vodopić, *Tužna Jele*, Spljet, 1868.
- Vrandečić, 2002. = Josip Vrandečić, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Dom & Svijet, Zagreb, 2002.
- Zingarelli, 2007. = N. Zingarelli, *Vocabolario della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 2007.

Rukopis primljen: 14. 3. 2011.

